

КАФЕДРА СТАРОВИННОЇ МУЗИКИ

Фах (підготовка магістерської виконавської програми)

Освітній ступінь	Магістр	Курс	1, 2
		Семестр	1, 2, 3
Спеціальність	B5 «Музичне мистецтво»		
Освітньо-професійна програма	«Музичне мистецтво» Орган		
Статус	Обов'язкова	ECTS	11
		Годин	330
		індивідуальні	96
		Самостійна робота	234
Форма контролю	Залік, Екзамен, Атестаційний екзамен		

Інформація про викладача

ПІБ	Булибенко Галина Вікторівна, професорка, професорка кафедри старовинної музики Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського, заслужена діячка мистецтв України
Профіль викладача	orcid:0000-0002-1062-8796
e-mail	galinabulybenko@gmail.com

АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Органне виконавство, як самостійний вид інструментальної творчості є невід'ємною складовою частиною нашого багатогранного українського мистецтва. Програма Фах (Підготовка магістерської виконавської програми) освітнього ступеня «Магістр» розрахована на органістів, які вже мають спеціальну органну підготовку і засвоїли весь пакет дисциплін, який викладається у ЗВО для одержання ступеню «Бакалавр».

Робота молодого фахівця спрямована на вдосконалення знань музичних стилів світової органної музики та навичок гри на органі в процесі накопичення концертного репертуару, який охоплює період раннього бароко до сьогодення.

Метою курсу освітнього ступеню «Магістр» є підготовка висококваліфікованих музикантів-органістів, які здібні до професійної самостійної діяльності в галузі сольного виконавства та органної педагогіки. Всі спеціальні дисципліни, які викладаються у органістів, спрямовані на накопичення ними достатніх знань на вмінь для подальшого самовдосконалення, на сприяння розвитку органної культури України, постійного підвищення своєї кваліфікації та творчого потенціалу.

Завдання курсу – одержання знань музичних стилів світової органної музики та напрацювання навичок гри на органі в процесі накопичення концертного репертуару, який охоплює період з раннього бароко до сьогодення. Розвиток у молодих фахівців навичок самостійного самовдосконалення.

Здобувач повинен знати:

- основні органні стилі та відповідний їм репертуар;
- засоби музичної виразності щодо різних стилів органної музики;
- основні типи органів та особливості спілкування з ними;
- технічні засоби органа та доцільне користування ними;
- стильові риси різних інструментів і засоби їх відображення на сучасних інструментах;
- теоретичні основи гри на органі;
- методи напрацювання навичок самостійної грамотної роботи над музичним твором;
- основні групи голосів та їх взаємозаміни у випадку необхідності;
- темпові особливості стилю та проблем музичного часу;
- основну послідовність роботи з учнем.

Здобувач повинен вміти:

- на високому професійному рівні виконати будь-який органний твір;
- володіти засобами виконавської виразності та технічною майстерністю;
- швидко пристосовуватися до нового інструменту та акустики залу;
- орієнтуватися в різноманітних музичних стилях і жанрах;
- проводити музично-просвітницьку і критичну діяльність;
- максимально використати можливості органа для виконання на ньому
- стилістично невідповідних йому творів зі стильовими особливостями;
- досконало володіти різними технічними засобами різнотипних органів;
- скласти грамотну і високохудожнє реєстрування, яке відповідає стилю твору;
- редагувати та рецензувати органні твори;
- мати основні відомості про групи голосів органа та можливості їх взаємозаміни.

Програмні компетентності*Загальні компетентності (ЗК):*

- ЗК 2. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
- ЗК 3. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.
- ЗК 4. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК 5. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях
- ЗК 6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- ЗК 7. Здатність до міжособистісної взаємодії
- ЗК 8. Здатність працювати в міжнародному контексті.
- ЗК 9. Здатність працювати автономно.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності спеціальності (СК):

- СК 1. Здатність створювати, реалізовувати і висловлювати свої власні художні концепції.
- СК 2. Усвідомлення процесів розвитку музичного мистецтва в історичному контексті у поєднанні з естетичними ідеями конкретного історичного періоду.
- СК 3. Здатність розробляти і реалізовувати творчі проекти по створенню / інтерпретації / аранжуванню та перекладу музики.
- СК 4. Здатність інтерпретувати художні образи у виконавській / композиторській / педагогічній діяльності.
- СК 5. Здатність збирати та аналізувати, синтезувати художню інформацію та застосовувати її для теоретичної, виконавської, педагогічної інтерпретації.
- СК 6. Здатність викладати спеціальні дисципліни в закладах освіти з урахуванням цілей навчання, вікових та індивідуальних особливостей здобувачів освіти.
- СК 7. Здатність аналізувати виконання музичних творів або оперних спектаклів, здійснювати порівняльний аналіз різних виконавських інтерпретацій, у тому числі з використанням можливостей радіо, телебачення, Інтернету.

СК 8. Здатність взаємодіяти з аудиторією для донесення музичного/навчального матеріалу, вільно і впевнено репрезентувати свої ідеї (художню інтерпретацію) під час публічного виступу.

Програмні результати навчання

ПРН 1. Володіти професійними навичками виконавської, творчої та педагогічної діяльності.

ПРН 3. Визначати стильові і жанрові ознаки музичного твору та самостійно знаходити переконливі шляхи втілення музичного образу у виконавстві.

ПРН 4. Професійно здійснювати аналіз музично-естетичних стилів та напрямків.

ПРН 5. Вибудовувати концепцію та драматургію музичного твору у виконавській діяльності, створювати його індивідуальну художню інтерпретацію.

ПРН 6. Володіти музично-аналітичними навичками жанрово-стильової та образно-емоційної атрибуції музичного твору при створенні виконавських та педагогічних інтерпретацій.

ПРН 7. Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.

ПРН 8. Здійснювати викладання гри на інструменті / вокалу /диригування / теорії, історії музики / композиції з урахуванням потреб здобувача освіти, цілей навчання, вікових та індивідуальних особливостей здобувача.

ПРН 9. Здійснювати ефективне управління мистецькими проектами, зокрема, їх планування та ресурсне забезпечення.

ПРН 10. Приймати ефективні рішення в галузі культури і мистецтва, аналізувати альтернативи та оцінювати ризики.

ПЕРЕЛІК ТЕМ

Змістовий модуль 1. «Від бароко до романтизму»

Тема 1. Поглиблене вивчення творів періоду Ренесансу

Тема 2. Особливості побудови крупних творів Й.С.Баха та принципів їх інтерпретації

Тема 3. Робота над аплікатурою в поліфонічних творах з метою досягнення артикуляційної та інтонаційної виразності звучання

Тема 4. Типовість та особливості форми творів, що вивчається

Тема 5. Романтичний орган та його особливості. Питання взаємозаміни голосів

Тема 6. Питання чутливого використання штрихів при побудові динаміки

Тема 7. Питання складання регіструвань та їх залежність від національної школи композитора, що написав твір

Тема 8. Технічна робота над романтичними творами

Змістовий модуль 2. «Тріо-техніка та сучасність»

Тема 9. Тріо-техніка та особливості роботи з нею. Особливості звуковидобування при грі тріо-сонат

Тема 10. Вивчення динамічного плану твору, вивчення тонального плану, мотивної символіки, кульмінаційних епізодів тощо в творах барокового періоду

Тема 11. Придбання подальших навичок користування швелером та іншими технічними засобами органа

Тема 12. Вдосконалення навичок зміни мануалів

Тема 13. Робота над педальною технікою, питання педальної аплікатури

Тема 14. Опанування фактурних елементів творів поліфонічних форм

Тема 15. Особливості складання регіструвань у творах композиторів барокового періоду

Змістовий модуль 3. «Підвищення художнього та технічного рівня»

Тема 16. Виявлення складнощів музичної форми в творах старовинних композиторів

Тема 17. Сучасні органи та їх використання в творах сучасних авторів. Питання взаємозаміни голосів

Тема 18. Музична свобода в творах композиторів романтиків. Робота над туше

Тема 19. Вдосконалення роботи з технічними засобами органа

Тема 20. Технічна робота над віртуозними творами композиторів романтичного періоду

Тема 21. Виявлення рівня професійної ерудиції та творчих уявлень здобувача в творах барокового періоду

Тема 22. Специфіка роботи над творами сучасних авторів

Тема 23. Робота над інтонаційною виразністю як основою цілісності твору

Тема 24. Особливості роботи над звуковидобуванням в творах різних стилів

Тема 25. Специфіка складання реєструвань в творі сучасного автора

Тема 26. Виявлення та реалізація жанрових ознак творів

Тема 27. Артистичне втілення художнього змісту творів під час концертного, конкурсного виступу. Підготовка до виконання атестаційного екзамену

ФОРМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

1. Вербальний: інтерактивний (діалог, бесіда).
2. Практичний: аналітична практика.
3. Наочний: демонстрація.

НАВЧАЛЬНІ РЕСУРСИ

Основні та додаткові матеріали до навчальної дисципліни надсилаються персонально електронною поштою, Viber, Messenger, Telegram.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Головною **формою контролю** при викладанні предмету Фах (Підготовка магістерської виконавської програми) для здобувачів освітнього ступеню «Магістр» є залік після I семестру, іспит після II семестру та державної атестації наприкінці III семестру навчання. **поточною формою контролю** роботи здобувача залишаються заняття з викладачем, а також відкриті виступи в концертах класу та в містах України.

Система оцінювання

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Всього %
1.	Виступи на академічних концертах	10
2.	Виступи в концертах класу/ ансамблевих концертах	15
3.	Участь у майстер-класах (активна форма), конкурсах, фестивалях, запис відео для участі в онлайн конкурсах та інших творчих проектах	10
4.	Участь у майстер-класах (пасивна форма), семінарах, практикумах, що присвячені проблемам ансамблевого виконавства	10
5.	Відвідування культурно-мистецьких заходів з подальшим аналізом	5
6.	Екзамен (залік)	50
	Всього	100

Критерії оцінювання знань здобувачів

90–100–А– відмінно – Здобувач систематично відвідує заняття, творчо працює над творами, програму з фаху виконав повністю; продемонстрував знання різних музичних стилів та засобів виразності до них; в повній мірі володіє виконавською майстерністю та мистецтвом емоційного переключення, артистизмом, швидко та творчо підходить до питань адаптації щодо акустичних умов залу; складає грамотне реєстрування, художньо володіє артикуляцією, штрихами та музичним часом, має розвинену концертну практику; грамотно та творчо використав технічні засоби органа, виявив художній смак, правильний вибір темпів в творах.

82–89–В– добре – Здобувач систематично відвідує заняття, якісно працює над творами своєї програми. Програму семестру виконав повністю. При виконанні програми здобувач виявив знання стилів, продемонстрував володіння артикуляцією, правильний вибір штрихів, володіння музичним часом. Здобувач відмінно виконав екзаменаційну програму, продемонстрував знання різних музичних стилів, особливості формобудування, грамотно використав технічні засоби органа; мав певний рівень артистизму. Здобувач має концертну практику, швидко підходить до питань адаптації щодо акустики залу, грамотно складає реєстрування.

74–81–С– добре – Здобувач регулярно відвідує заняття, добре працює над творами своєї програми та повністю її виконав. Програма виконана не артистично, склав грамотне але не дуже цікаве реєстрування, виявив добре володіння технічними засобами органа. Здобувач виявив не повне володіння музичною формою творів, не мав емоційного переключення при зміні фактури, характеру твору, динамічних змінах; має розвинену концертну практику, добре адаптується в акустичних умовах залу.

64–73– D – задовільно – Здобувач досить систематично відвідує заняття і не дуже якісно працює над творами своєї програми, яку він виконав повністю. При виборі реєстрів для виконання виявив грамотний, але формальний підхід, не всі твори програми виконав технічно якісно; заграв без творчої наснаги, не мав емоційного переключення при зміні фактури, характеру твору, динамічних змінах, хоча в цілому продемонстрував знання різних музичних стилів. Здобувач має невелику концертну практику, адаптується в складній акустиці залу та складає грамотну, але не творчу стильову реєстрівку.

60–63– E – задовільно – Здобувач не систематично відвідує заняття і не якісно працює над творами своєї програми. Він формально підходить до своєї роботи над музичними творами. Знання здобувача поверхневі, має формальні знання музичних стилів, виявив певну неохайність у виконанні, технічні недоліки при використанні артикуляції та штрихів. Здобувач не має концертної практики, не дуже добре адаптується в складній акустиці залу та складає не відповідне стилю реєстрування.

35–59–FХ – незадовільно – Здобувач погано відвідує заняття і не якісно працює над творами своєї програми. Програму навчання виконав не повністю, формально підходить до своєї роботи над музичними творами. Знання здобувача не охоплюють фахові предмети спеціального курсу органа, не має уяви про правила артикулювання в старовинній музиці, однаково грає твори всіх стилів. Здобувач самостійно не працює, виконав не повністю екзаменаційну програму, не має концертної практики.

1–34– F – незадовільно – Здобувач майже не відвідував заняття і не якісно працював над творами своєї програми. Програму виконав не повністю, не працював самостійно, не мав системних професійних знань щодо органа як інструмента, правил артикулювання, використання штрихів та музичним часом. Знання стилів поверхневі, не мав концертної практики.

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ

Навчальна дисципліна може викладатися для більшості здобувачів з особливими освітніми потребами.

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Курс передбачає звернення до матеріалів іноземними мовами. Заохочується прагнення здобувачів до опрацювання матеріалу за допомогою англомовних джерел - книг, статей, онлайн-курсів тощо, які відповідають тематиці конкретних занять.

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА

У межах вивчення навчальної дисципліни передбачається участь здобувачів у публічних виступах в якості виконавця, помічника органіста або ведучого концертного виступу органного класу, а також відвідування найрізноманітніших культурно-мистецьких заходів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арнонкур Н. «Музика як мова звуків. Шлях до нового розуміння музики.» (Суми: вид. «Собор», 2002) переклад Приходько І. з видання (Harnoncourt N. Vusik als Klangrede: Wege zu einem neuen Musikverständnis. Salzburg, 1982)
2. Булибенко Г. Стаття "Сторінки з історії органного класу Київської консерваторії", сб. "Українське музикознавство", вип. 25, 1995р.
3. Булибенко Г. Стаття "Арсеній Миколайович Котляревський. Київський період життя", сб. "Українське музикознавство", вип. 29, 1998р.
4. Булибенко Г. «Органа транскрипція камерних творів» (Луцьк «Волинська обласна книгарня» 2012)
5. Булибенко Г. Стаття "Деякі коментарі про органи та органістів України", сб. "Українське музикознавство", вип. 31, 2002р.
6. Булибенко Г., Коростельов В., ст. "Арсеній Котляревський та сучасна українська органна школа", сб. "Академія музичної еліти України", 2004р.
7. Бондаренко М., Динамічна рівновага мелодійного та гармонійного коренів у музиці Й.С.Баха як фактор виховання слуху, (сб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор.136-148)
8. Герасимова-Персидська Н., Й.С.Бах та Д.Шостакович, (сб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор.33-43)
9. Горюхіна Н., Стиль музики Й.С.Баха, (сб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор.19-32)
10. Жаркова В. Історія західної музики: Homo Musicus від античності до бароко: навчальний посібник. Київ : ArtHuss, 2022. 548 с.
11. Зенаїшвілі Т. «Робота над реєструванням та артикуляцією в органних творах Йоганна Пахельбеля» (рукопис)
12. Епохи історії музики в окремих викладах: навч. посібник: у 2 т. / пер. з нім. та ред.-упоряд. Ю. Семенов. Т. 1 : Арс-антиква. Арс-нова. Гуманізм. Ренесанс. Одеса : Будівельник, 2004. 188 с.
13. Коростельов В. Художні ідеали західного християнства та деякі особливості середньовічного органобудування// Музичне мистецтво і релігія. - К. - 1994.
14. Котляревський А. «Мудрий наставник» (сб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор. 11-18)
15. Котляревський А. «Орган в Україні» (жур. «Музика», №2, березень-квітень 1972)
16. Котляревський І. «Темп та його позначки в творах Й.С.Баха» (сб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор. 89-99)

17. Майкапар О. «Тайнопис Баха» (інтернет)
18. Пясковський І., Взаємодія модальних та тонально-функціональних принципів у музичному мисленні Й.С.Баха, (зб. «Бах і сучасність», Київ, «Музична Україна», 1985, стор. 100-110)
19. Сікорська Н. В. Бароко і Романтизм: стиль в дзеркалі клавірної редакції XIX століття / Наталія Сікорська // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. пр. / Харків. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. — Харків, 2008. — Вип. 22. — С. 59—72.
20. Сікорська Н. В. Клавірна музика бароко в редакціях другої половини XIX ст.: становлення історично інформованого виконавства : дисертаційне дослідження (на правах рукопису). — Київ, НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2016. — 287 с.
21. Сікорська Н. В. Про особливий тип редакцій клавірної музики Бароко в другій половині XIX — на початку XX століття / Наталія Сікорська // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. — Київ, 2011. — Вип. 102, кн. 5. — С. 271—290.
22. Сікорська Н. В. Основні аспекти виконавського стилю Бароко: досвід узагальнення з позицій сучасної науки і практики / Наталія Сікорська // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. — Київ, 2014. — Вип. 109, кн. 6. — С. 96—116.
23. Сікорська Н. В. Редагування клавірної музики Бароко у французьких антологіях XIX ст. / Сікорська Н. В. // Часоп. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. — Київ, 2010. — №3 (8). — С. 159—171.
24. Сікорська Н. В. Стильовий аспект нотного письма Бароко крізь призму клавірних редакцій епохи Романтизму / Наталія Сікорська // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. — Київ, 2008. — Вип. 78. — С. 276—288.
25. Титенко Д. Еволюція клавірних музичних інструментів наприкінці XVII-XVIII ст. / Д.П.Титенко // Традиційне музикування українців у європейському просторі: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. 11-12 жовтня 2007 р. — К.: ДАККиМ, 2008. — С.132-140
26. Фоменко Н. В. «Stylus phantasticus» на прикладі музики Матіаса Векмана. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: зб. статей. Вип. 102. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2011. С. 225–242.
27. Фоменко Н. В. «Stylus phantasticus»: про ритмічну свободу в клавірній музиці епохи Бароко. Київське музикознавство : зб. статей. Вип. 40. Київ, 2011. С. 13–22.
28. Фоменко Н. В. Фактура та артикуляція в «Stylus phantasticus» XVI століття: особливості організації фактури. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: зб. статей. Вип. 108: Механізми новацій у музичній творчості. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2013. С. 153–165.
29. Фоменко Н. В. Імпровізаційна складова у виконанні добахівських токат. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: зб. статей. Вип. 109: Старовинна музика – сучасний погляд. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2014. С. 163–173.
30. Фоменко Н. В. Афект в теорії та виконавській практиці «Stylus phantasticus» (на прикладі «Хроматичної фантазії» Й. С. Баха). Культура і сучасність : альманах. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2019. № 2. С. 130–136.
31. Фоменко Н. В. Дисонанс у системі виразових засобів і виконавській практиці клавірного мистецтва Бароко. Часопис Національної музичної академії України імені П. І.

- Чайковського : наук. журнал. Київ : НМАУ імені П. І. Чайковського, 2020. Вип. № 2–3 (47–48). С. 151–167.
32. Цирікус О., Про «експериментаторство» Й.С.Баха як відображення тенденцій епохи, (сб. «Бах і сучасність», Київ, “Музична Україна”, 1985, стор.80-88)
33. Шабалтіна С. М. Авторські вказівки та виконавська свобода в музиці Бароко і сучасності // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського: Музично-творчий процес: наукові рефлексії: [зб. статей].– К., 2008. – Вип. 72.– С.192-200.
34. Шабалтіна С. М. Вплив клавірного мистецтва минулого на сучасне фортепіанне виконавство // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. – К., 2011. – Вип.102.– С.291-303. – (Серія «Старовинна музика: сучасний погляд»: кн.5).
35. Шабалтіна С. М. До питання про жанрові витоки клавірної токати і сонати // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського: Жанр як категорія музичної творчості: [зб. статей].– К., 2009. – Вип.81. – С.147-152.
36. Шабалтіна С. М. Ритмічна свобода як засіб виразності в клавесинній музиці 17-18 ст. // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. – К., 2007. – Вип. 61.– С.186-194. – (Серія «Старовинна музика: сучасний погляд»: кн.3).
37. Шабалтіна С. М. "Токата" чи "Прелюдія"? Історія однієї назви. – Старовина музика. – 2010. – №3(49) – С. 10-13.
38. Шадріна-Личак О.В. Генерал-бас, або мистецтво акомпанементу: до проблеми виконання ансамблевої музики барокової доби / О. Шадріна-Личак // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: [зб. статей]. – К., 2009. – Вип. 88. – Част. I. – С. 107-116. – (Серія "Старовинна музика: сучасний погляд": кн. 3).
39. Шадріна-Личак О. В. Про використання прикрас в епоху бароко. // Київське музикознавство: культурологія та мистецтвознавство (До 150-річчя Київського інституту музики ім. Р.М. Глієра); зб. статей. – К., 2017. № 55. - С. 101-111.
40. Adelung W., Einführung in den Orgelbau, VEB Breitkopf & Härtel, Musikverlag, Leipzig, 1972
41. Bach C. Ph. E. Versuch über die wahre Art das Klavier zu spielen. Vol. 1-2 / C. Ph. E. Bach. – Faksimile-Nachdruck der I. Auflage, Berlin 1753 und 1762 . – VEB Breitkopf & Härtel Musikverlag Leipzig, 1981. – 343 p., Nachwort.
42. Bukofzer M. Music in the Baroque Era, from Monteverdi to Bach. – New York : Norton and Company Inc., 1947.
43. Busch H., Zur Interpretation der französischen Orgelmusik, Merseburger Verlag, EM1136
44. Couperin F. L’Art de toucher le clavecin / F. Couperin // Méthodes et Traités: Série I: France 1600-1800: Clavecin. – En 2 volumes. – Facsimile ed. J. M. Fuzeau. – Courlay, France, 2002. – Vol. I. – P. 161–181.
45. Dolmetsch A. The interpretation of the music of the XVIIth and XVIIIth Centuries revealed by contemporary evidence. – London: Novello, 1946. – 493 p.
46. Donington R. Baroque music: style and performance / R. Donington. – London: Faber & Faber, 1992. – 206 p.
47. Ferguson H. Keyboard Interpretation. – London : Oxford University Press, 1975. – 222 p.
48. Klinda F., Organova interpretacia, OPUS, Bratislava, 1949
49. Matthaei K., Vom Orgelspiel, Breitkopf & Härtel, Leipzig 1921
50. Riemann H., Handbuch der Orgel, M.Hesses Verlag, Berlin 1922
51. Spitta Ph., J.S.Bach, Breitkopf & Härtel, Leipzig 1921

52. Hartmann F., Handbuch Orgelmusik, Komponisten, Werke, Interpretation, Bärenreiter-Verlag, 2002
53. Fischer W., Der Organist und sein Instrument, // Wege zur Orgel, s. 182-205, Evangelische Verlagsanstalt GmbH, Berlin 1987
54. Ottenberg H. Ein Streifzug durch ein Jahrtausend Orgelmusik // Wege zur Orgel, s. 84-143, Evangelische Verlagsanstalt GmbH, Berlin 1987